
Samuel Earle

Karantén Kafkával

A nagy író fojtó hangulatú írásaiban útmutatást ad a világjárvány elviseléséhez

Kafka 1919-ben megjelent, *Jelentés az Akadémiának* című novellájában egy Rőtpéter nevű majom előadást tart egy tudományos konferencián, és visszaemlékszik, hogy miként ejtették zsákmányul a dzsungelben, mígnem aztán egy nap egy ketrecben ébredt fel, és képtelen visszatérni kedvelt régi életmódjához.

„Átvészeltem ezt az időt – mondja a majom fogságáról. – Tompa zokogás, fájdalmas bolhakeresés, kókuszdíó fáradt nyalogatása, a láda falának ütögetése fejemmel, nyelvtögtetés, ha valaki a közelembé jött – ezek voltak első foglalatosságaim új életemben. Mindeközben azonban ez az egyetlen érzés: nincs menekvés.”

Betegség sújtotta időnkben mintegy hivatalos orákulumként jelent meg egy csapat: Albert Camus, Daniel Defoe, Susan Sontag, José Saramago – olyan írók, akiknek fertőző betegségről szóló regényei és esszéi új mondanivalót nyertek és új olvasótáborhoz értek el. Kafka nem lehető fel ezeken a listákon, mégis életében és írásaiban egy másfajta vonatkozást fedezhetünk fel: kevésbé irodalmi és inkább a környezethez kötődőt. Kafka olyan író, aki hasonló neurózisos világot élt meg, mint amit a világjárvány jelent, és aki otthonra talált ebben.

Kafka szereplői szinte mindig bezártságot élnek meg – egy ketrec, egy bírósági ügy, rovarrá változás, hamis személyazonosság kapcsán – és mindannyian azt érzik, hogy a falak összezárulnak, és hogy egy ajtó, amely valamikor ott volt, eltűnik a távolba. Ez az egzisztenciális klausztrófia, amely egyszerre megfoghatatlan és mélyreható, különös visszhangot kap ma a karantén idején.

A Merriam-Webster szótár szerint a koronavírus okozta válsághelyzet beköszöntével a „Kafkaesque” (’kafkai’) szó esetében igen csak megnőtt a keresésszám. A szót gyakran használják a bürokrácia kegyetlen képtelen-

ségeinek leírására, de teljes jelentése ennél tágabb, és nem kevésbé közhelyszerű, olyan helyzetek leírására használjuk, amelyek baljós-latú, lidércnyomásos jelleget öltenek, de valahogy mégis hétköznapiak maradnak, miközben még inkább nyugtalanítóvá válnak emiatt.

Kafka álomszerű mesemondó stílusában a vad és felkavaró események teljesen hétköznapiak, sőt elkerülhetetlennek vannak bemutatva; úgy tűnik, a világ összeesküdött ellenünk, ugyanakkor a dolgok maguk természetes medrében folynak. Ahogy Erich Heller kritikus egykor fogalmazott, az olvasó a „Lehetetlen!» és a »Természetes«” „szédítő egyidejűségével” találja szembe magát.

A pandémia ugyanilyen szédítő egyidejűségnek vet alá bennünket – az élet egyszerre tűnik hihetetlennek és kiszámíthatónak, rendkívülinek és unalmasnak, állandónak és változónak – így mindenütt egyfajta kísérteties, kafkai hangulat érezhető. Ahogy eltűnt régi, megszo-kott világunk, Rőtpéterhez hasonlóan mi is egy furcsa helyzet csapdájában találtuk magunkat, és arra kényszerültünk, hogy alkalmazkodjunk az új életkörülményekhez.

Ez a közös érzés-szerkezet köti össze Kafka képzeletvilágát jelenünkkel, és ha kiutat nem is mutat a válságból, legalább egy újfajta, feléje vezető utat igen. Végül is Kafkánál az ilyesmi gyakran egyre megy: soha nincs igazi menekvés.

Ízetlen dolognak tűnhet a koronavírus miatti bezártságot a valódi fogsághoz hasonlítani, főként, amikor ezt kivételes helyzetben lévő emberek teszik. 2020 áprilisában az amerikai televíziós műsorvezetőt, Ellen DeGenerest szemrehányás érte, amiért azzal tréfalkozott, hogy 15 millió dolláros villájában olyan érzése volt a lockdown idején, mintha „börtönben lenne”; nem sokkal később Angela Davis filozófus és aktivista óva intett attól, hogy ilyen módon értelmezzük helyzetünket.

Mégis akad hasonlóság. A „lockdown”, terminus, aminek a jelentése „elzárás”, a börtönrendszerből származik, amikor is a bentlakók büntetésképpen a cellájukban vannak elzárva lázadásért vagy rendbontásért. A kijárási tilalomhoz hasonlóan az „elzárás” valamiféle

büntettet tételez fel, és egy láthatatlan tekintélyre utal. Ugyanakkor a vírus körülvevő, állandóan változó útmutatások és törvények – milyen közel állhatunk másokhoz, kit látogathatunk meg és kit nem, hová utazhatunk, miért utazhatunk, és így tovább – képtelenségé váltóztatják a szituációt, a hatóságok működését pedig átláthatatlanná és szeszélyessé teszik. „Bosszantó dolog olyan törvények által irányíttatni, amelyeket nem ismerünk – jegyzi meg Kafka rövid parabolájában. – A probléma a törvényeinkkel van.”

Ebben az értelemben bebörtönözöttségünk érzése sokkal többről szól, mint szabadságunk hivatalos korlátozásáról: egy idegen világban való létet jelent, ahol mivel nem világosak és állandóan változnak a feltételek, mindig valami rosszat követünk el. Ez a két érzés – a klauszrofóbia, amelyhez nem szükséges ketrec, és a bűntudat, amelyhez nem szükséges bűncselekmény – központi jelentőségű a világjárvány pszichológiája szempontjából. Ezek képezik Kafka életének és munkájának alapját is.

Kafka 1883-ban született Prágában, egy fel-törekvő zsidó családban. Jogi tanulmányainak elvégzése után nappal mint ügyvéd dolgozott egy biztosítótársaságnál. Éjjelenként – kény-szeresen és titokban – írt, de szinte semmit sem jelentetett meg. A hátrahagyott, egyszerre baljóslatú és játékos művekben egy olyan író rejtőzik, akit örökké kísértett a gondolat, hogy bíróság előtt áll, és gyötörte a bezártság érzése. Úgy tűnt, hogy minden túszként tartotta, beleértve magas, sovány testalkatát is, amelyre Kafka haragudott annak gyengesége miatt.

„Néha úgy tűnik számomra, hogy az agyam és a tudóm összebeszéltek anélkül, hogy tudnék róla” – írta legjobb barátjának és zsidó írotársának, Max Brodnak, miután 1917-ben tuberkulózist diagnosztizáltak nála. „A dolgok nem mehetnek így tovább – mondta az agy, majd öt év után a tudó azt mondta, hogy kész segíteni.” Még szülővárosa is ellenőrzés alatt tartotta. „Prága nem enged el – írta. – Ennek az anyácskának karmai vannak.”⁴

Kafka fogvatartói közül apja, Hermann tor-nyosult felette leginkább a képzeletében. Fia

elmondása szerint mérges, türelmetlen és hatalmaskodó ember volt, aki kegyetlen és perverz módon ragaszzkodott ahhoz, hogy szomorú, neurotikus fia több hálát mutasson iránta az általa biztosított kényelmes életmódjáért.

Kafka felidézi egyik gyermekkori emlékét, amelyről hosszan mesél az 1919-ben írott, de soha el nem küldött *Levél apámhoz* című terjedelmes, 47 oldalas levelében: kisfiúként késő éjszaka kiabált, hogy egy pohár vizet kapjon. Végül apja megjelent szobájában, de csak azért, hogy felkapja, és kicsukja a házból. „Éveken át gyötört a gondolat, hogy ez a hatalmas ember, az apám, szinte bármilyen ok nélkül bejöhet hozzám éjszaka, és kivehet az ágyamból” – írta Kafka.

Naplóiban, leveleiben és történeteiben Kafka mélyen megbűvő félelme szinte mindig ezt a formát ölti: sötét, mindenható tekintélyét, amely túszként tartja az áldozatot; amely nem hajlandó elismerni az áldozat valódi énjét vagy egyéni értékét; és amely pimaszul bünteti, mert a létezés már önmagában elég bűn. Ez a jövő-kép teljes mértékben megvalósul Kafka 1925-ben posztumusz megjelent, *A per* című befejezetlen regényében, amelyben egy Josef K nevű boldogtalan banki ügyintéző arra ébred, hogy váratlanul letartóztatták. Mivel bűnének mibenlétét soha nem határozták meg közelebbről, Josef K nem tudja bizonyítani ártatlanságát. „[E]z ellen a bíróság ellen nincs védekezés, beismerő vallomást kell tennie”⁵ – mondják neki.

Beismerő vallomást kell tennie – de még ez sem elég. Kafka soha nem tudott kiutat találni bűntudatából és klauszrofóbiájából, bár talán soha nem is akart. „Rabként végezni – ez lehet egy élet ambíciója” – javasolta egy naplóberegységben, egy szerelmesének írt levelében pedig ezt írta: „A külvilág túl kicsi, túl rendezett, túl igaz ahhoz, hogy mindent magába foglaljon, amire egy emberben belül hely van.”

Theodor Adorno társadalomtudós egyszer egy olyan „példabeszédhez” hasonlította Kafka munkáját, „amelynek ellopták a kulcsát”. „Minden egyes mondat azt mondja, hogy »értelmezz engem« – írja Adorno – és egyik sem

4 <https://litera.hu/irodalom/elso-kozles/klauswagenbach-kafka-pragaja.html>

5 *A per*. Szabó Ede fordítása.

engedi meg.” Találó hasonlat: Kafka alakjai ritkán vannak a bezárt ajtó oldalán, története pedig gyakran ugyanazt a benyomást keltik az olvasóban, akik kétségbeesetten keresik a rejtély megoldását.

Kafka *Das Schloss* című, harmadik, befejezetlen regénye fordításban *A kastély* címet kapta, de akár „*A zár*” is lehetne, és a korai kéziratokból látszik, hogy Kafka hogyan fűsülte át a szöveget, hogy – szavaival élve – mindent „*ein wenig unheimlich*”, azaz egy kicsit hátborzongatóvá tegyen. „Folyamatosan valami ki mondhatatlant próbálok meg kommunikálni, és valami felfoghatatlant megmagyarázni” – írta.

Kafka rejtélyes kitalációiban nincsenek egyszerű válaszok, csak a megválaszolhatatlan – sőt, talán fel nem tehető – kérdések útvesztője. „Ha mindent félreértek, talán a kérdésemet is félreértem”⁶ – csodálkozik „K”, az elbeszélő *A kastély*ban, miközben kétségbeesetten próbálja kicsikarni a titokzatos hatóságok elismerését a névtelen városban, ahová rendelték.

K minden lehetséges szálát megragad, még időleges munkát is vállal egy helyi iskolában bentlakó iskolaszolgaként. De annyira kimerül az elismerésre való törekvése közben, hogy amikor a puszta véletlennek köszönhetően, végül találkozik a megfelelő tisztviselővel a megfelelő időben, a megfelelő helyen, akkor elalszik. Elszalasztotta a pillanatot.

A regény értelme, mint mindig, megfoghatatlan. Max Brod számára *A kastély* „többet elárult a zsidóság egészének mai helyzetéről, mint ami száz okos traktátusban olvasható”. Gershom Scholem kabalista tudós szerint csak három kanonikus zsidó szöveg létezik: a héber Biblia, a Zohár (Ragyogás könyve) és Kafka művei.

Kafka ugyanakkor nem tesz nyílt említést a zsidóságról egyik történetében sem. És nézeteinkről vagy szükségleteinkről függően, Kafka története állítólag nem a zsidóság központi élményét, hanem a modern létállapotokat juttatják erőteljesen kifejezésre, sőt akár – emelkedettebben fogalmazva – magát az emberi létállapotot.

Pont amiatt, hogy egyetlen kulcs sem illik a zárba, sok olvasónak az az érzése támad, hogy

ha valamilyen módon ki tudnánk nyitni a Kafka történetehez vezető ajtót, akkor ez a világ összes titkát felfedné. Ez a misztikus hit táplálja az úgynevezett „Kafka-kultuszt”, amelyben odaadó olvasók az exegéta szerepét játsszák, és próbálják kisilabizálni a szent szövegek jelentését. Mivel főszereplői gyakran név nélküli archetípusok – otthonlan emberek (vagy állatok), akiket megfosztottak múltjuktól, jövőjüktől vagy külső megjelenési formájuktól, akiket csak olyan néven ismerünk, mint „a földmérő”, „az éhezömvész”, vagy „K” – természetes, hogy példabeszédeként értelmezzük őket. Eközben aforizmáit és befejezetlen töredékeit – amelyeknek egy új gyűjteményét „*Az elvesztett írások*” címmel nemrégiben állította össze Kafka életrajzírója, Reiner Stach – úgy böngésszik, mintha ősi pergamentekercsek lennének.

Kafka életének a tuberkulózis vetett véget 1924-ben, negyvenéves korában. Utolsó kívánsága életének legismertebb ténye lehetne. Egy Brodhoz írott levelében azt kérte, hogy olvasatlanul égessék el kiadatlan munkáit – írásainak legnagyobb részét. Barátja annak szentelte életét, hogy valamennyit kiadja. Brod, aki a náci elöl az akkori Palesztina területére menekült 1939-ben Kafka íásaival együtt, ragaszkodott hozzá, hogy ez nem árulás: ha Kafka tényleg szerette volna, ha teljesíti halála előtti kívánságát, akkor másvalakit kért volna meg, hogy gondoskodjon róla. Akárhogy is történt, Kafka alapvető tehetetlensége Brod döntésével szemben elég jelzés volt az utóbbinak ahhoz, hogy megőrizze az író műveit.

Mivel Kafkának sok írása maradt befejezetlenül, a végső részek Brod gyakran ügyetlen, posztumusz kiegészítései. *A kastély* eredetije például a mondat közepén ér véget. Bizonyos értelemben így kellene végződnie Kafka valamennyi történetének; rémálmok, és mivel minden álom hirtelen ér véget – inkább félbeszakad, semmint befejeződik – bármiféle ügyes elbeszélői zárás hamisnak tűnik.

A zárásnak e hiánya összhangban van a mával is. A világiárvány kezdetén lehetséges volt a boldog vég elképzelése: egy pillanaté, amikor visszatérne a megszokott élet, amikor összegyűlnénk otthonainkban és arról beszélget-

⁶ *A kastély*. Rónay György fordítása.